

УДК 351.74/76

Анфіса Нашинець-Наумова,

канд. юрид. наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права
факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ

У статті представлені концептуальні підходи до визначення сутності національної безпеки, її структура з позицій ієрархічних рівнів управління. Розглядаються інформаційно-правові та інституційні засади розроблення та впровадження державної політики національної безпеки. Концепція безпеки представлена в концентрованому вигляді і являє собою систему офіційно прийнятих принципових поглядів держави і суспільства на цінності та інтереси, на способи і механізми захисту від потенційних та реальних загроз.

Ключові слова: національна безпека, інформаційно-правові аспекти, інформаційна безпека, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення національної та інформаційної безпеки актуалізується станом перехідного періоду. Наша країна об'єктивно включається в інтенсивний процес глобалізації, що зумовлює масу проблем політичного та практичного характеру: відкритість суспільства, посилення ролі виробничих зв'язків, фінансових та інформаційних потоків, які породжують «прозорість» кордонів, нові аспекти тлумачення суверенітету держави тощо.

Глобалізація сприяє зміцненню влади транснаціональних компаній, транснаціональних бірж, політичних та інформаційних транснаціональних систем, впливає на національні інтереси інших країн і, нарешті, переводить національні економіки під зовнішнє управління. Подібні та інші політичні процеси в сучасному світі ведуть до політичної та економічної конфронтації держав, породжують політичні кризи в міжнародних відносинах, посилюють військово-політичне протистояння.

Крім того, висока ефективність засобів інформаційного впливу, широкий спектр їх застосування та скритність дій виявились причинами розроблення теорії та практики застосування інформаційної зброї і, як наслідок, теорії ведення інформаційних війн.

Глобалізація формує єдиний інформаційний простір, який потребує уніфікації інформаційних і телекомунікаційних технологій

усіх країн – суб'єктів інформаційного співтовариства. Це дає можливість потужним індустріальним державам (насамперед, США, Китаю та Японії) посилювати свою військову, політичну, економічну та науково-технологічну перевагу за рахунок лідерства в галузі інформаційно-телекомунікаційних технологій і, в принципі, здійснювати глобальний інформаційний контроль над світовим співтовариством і фактично нав'язувати свої цінності. Перспектива такої залежності, виражена в можливості втрати свого впливу у світі, не прийнятна для нашої країни ані з військової, ані з економічної точок зору.

Концептуальний підхід до забезпечення національної безпеки в центр уваги ставить вже не запобігання світовій війні, ймовірність якої, звичайно ж, зберігається, а сукупність менш масштабних військових конфліктів і більш широких соціально-економічних процесів. Цей підхід меншою мірою орієнтований на інформаційні та військово-політичні процеси, що включає проблеми, пов'язані з глобалізацією економіки, поставками енергоресурсів, регіональної політичною нестабільністю, злочинністю, тероризмом та корупцією, незаконним обігом наркотиків, деградацією середовища проживання людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Інформаційно-правові та інституційні засади формування та реалізації державної політики щодо забезпечення на-

ціональної безпеки України поступово усвідомлюються як державними і громадськими діячами, так і фахівцями. За останні кілька років розроблено низку концептуальних проєктів, повністю або частково присвячених даній проблемі.

Вищезазначені питання привертають увагу широкого загалу вітчизняних науковців, зокрема, можна назвати таких учених, як: І. Бачило, В. Брижко, В. Гавловський, А. Гевлич, Р. Каложний, Б. Кормич, А. Марущак, В. Цимбалюк, М. Швець, та інших. Аналіз публікацій із зазначеної проблеми дає можливість констатувати, що сьогодні зміна світоглядних уявлень щодо концептуальних підходів із забезпечення національної та інформаційної безпеки відбувається неоднозначно не лише в українському суспільстві, а й в усьому світі. Головними причинами цього є:

- критичний стан навколишнього середовища (природи);
- дестабілізуючий розвиток демографічних процесів у світі;
- дедалі більш виразні прояви і симптоми вичерпаності природних та енергетичних ресурсів;
- наявність у світі величезних запасів засобів збройної боротьби, розростання кількості збройних конфліктів у різних регіонах планети;
- загрози міжнародній та національній безпеці, породжені глобалізацією, тероризмом, контрабандою наркотиків, незаконною торгівлею зброєю;
- зміна поглядів на роль, місце і можливість суверенної держави у забезпеченні національної безпеки та інші чинники.

Метою статті є визначення інформаційно-правових та інституційних засад щодо забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розроблення концептуальних підходів до національної безпеки, а також її інформаційного складника в Україні ускладнюється відсутністю єдиних поглядів у суспільстві на деякі базові цінності, інтереси та цілі. Існують також суттєві розбіжності між центром і регіонами щодо розуміння їх змісту (часто загрози національним інтересам жителів Києва чи Львова розглядають по-різному).

Багато також розбіжностей у трактуванні основних понять безпеки між політичними партіями й течіями, практиками і науковцями у сфері державного управління.

Концепція безпеки в концентрованому вигляді являє собою систему офіційно прийнятих принципових поглядів держави і суспільства на цінності та інтереси, на способи і механізми захисту від потенційних та ре-

альних загроз. Тобто успіх політики держави визначальною мірою залежить не лише від того, наскільки однозначно сформульовані та сприймаються суспільством національні цінності, інтереси та цілі, а й від чіткого розуміння обраних чи можливих шляхів, засобів, методів і способів їх реалізації в процесі державного управління національною безпекою.

Деякі дослідники акцентують увагу на геополітичному аспекті національної та інформаційної безпеки [1-4] і під безпекою розуміють передусім фізичне виживання держави, захист її суверенітету і територіальної цілісності, здатність адекватно реагувати на будь-які реальні та потенційні загрози зовнішнього характеру.

Нація перебуває у стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни і коли вона в змозі захистити у разі необхідності ці інтереси шляхом війни. Саме тому традиційне розуміння поняття «національна безпека» асоціює з оборонною стратегією (оборонною доктриною). Зокрема, на таких позиціях, фактично як синонім воєнної оборони країни, було вперше сформульоване і саме поняття «національна безпека», оскільки вона розглядалася, головним чином, у воєнно-політичному аспекті, насамперед стосовно оборони проти потенційного ворога та його стратегічних союзників. Вважалося, що принципово стану безпеки можна досягти лише завдяки безумовній та повній перемозі над ворогом.

Інформаційна безпека, у свою чергу, характеризується ступенем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи, суспільної свідомості тощо) по відношенню до небезпечних, дестабілізуючих, інструктивних дій, які шкодять інтересам країни [5, с. 110].

Отже, є всі підстави погодитися з О. М. Гончаренком [6, с. 119], який стверджує: «Сьогодні стало цілком очевидним, що основну загрозу національній безпеці України становить сама Україна. Відсутність внутрішнього консенсусу в суспільстві з ключових стратегічних питань, некомпетентність і корумпованість значної частини правлячої еліти, ...всевладдя «тіньового капіталу» і напівкримінальних кланово-олігархічних структур можуть підірвати будь-які спроби проведення радикальних реформ у країні».

З іншого боку, проблема вибору концептуальних підходів до забезпечення національної та інформаційної безпеки має розглядатися також у контексті культурного та історичного розвитку суспільства і держави. Очевидно, динамічна зміна внутрішнього і

зовнішнього середовища, різні за характером впливу та сили загрози, діалектика цінностей, інтересів і цілей держав впливали й будуть істотно впливати на вибір її керівного політичного шляху, засобів і способів забезпечення національної безпеки. Зокрема, можна констатувати такі особливості, які здійснюють значний вплив на процес відходу від традиційного розуміння національної безпеки як синоніму оборонної стратегії:

- демократичні перетворення в нашій країні та в країнах Східної Європи;
- більш глибоке розуміння загрози невідповідності глобальних проблем безпеки життєво важливим інтересам особи і суспільства;
- усвідомлення більшістю держав взаємозалежності національної та міжнародної безпеки.

І хоча вказаний перелік особливостей далеко не повний, характерним є усвідомлення більшістю розвинутих країн світу того, що на перший план вийшла проблема не особистої, суспільної, навіть не державної, а міжнародної безпеки, яка набуває статусу надцінності. Тобто за умов, коли у світі зберігається чимало загроз національним інтересам, намагання забезпечувати безпеку однієї держави за рахунок іншої, як і абсолютизація безпеки держави, суспільства чи особи (окремої людини), призводить до небажаних наслідків.

Концептуальні підходи до забезпечення національної безпеки ми можемо розглянути в поданій схемі:

Отже, як видно зі схеми, інституційні підходи – це основа системи безпеки. Цьому підходу належить ключова роль у системі безпеки: саме тут створюється нормативно-правова база, яка визначає умови, можливості і межі функціонування цієї системи, виробляються умови, що забезпечують ефективність функціонування механізму забезпечення безпеки, форми взаємодії з іншими підсистемами національної безпеки, а також міжнародними системами безпеки. Саме тут визначаються істотною мірою цілі і напрями функціонування цієї системи.

Конструктивним шляхом щодо визначення інформаційно-правового підходу є виділення його базових ознак: зазначений підхід є похідним від поняття «національна безпека» і повинен враховувати його сутнісні ознаки, зокрема: ресурси, обробку і зберігання інформації, захист інформації тощо.

Аналіз джерел [7-11] засвідчує, що деякі вчені ставлять знак рівності між поняттями «загрози інформаційній безпеці» та «загрози національній безпеці та національним інтересам», із чим ми не погоджуємося, бо має місце загальне явище та окреме. Інші науковці розуміють загрози як сукупність умов, про-

цесів та чинників, які перешкоджають реалізації національних інтересів або створюють небезпеку [12, с. 14]. Є думки, що загрози – це конкретні і безпосередні форми небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов [13, с. 129]; сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері [14, с. 24]; явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в інформаційній сфері та створюють небезпеку для системи державного управління, життєзабезпечення її системостворюючих елементів [15, с. 167]. Слід погодитися з тими дослідниками, які вважають загрози сукупністю негативних чинників чи умов. У визначенні їх ролі прийнятою є думка, що одним із джерел загроз інтересам суспільства в інформаційній сфері є безперервне ускладнення інформаційних систем і мереж зв'язку критично важливих інфраструктур забезпечення життя суспільства [16, с. 205].

Отже, загрози інформаційній безпеці є сукупністю дій або подій, які можуть привести до порушення достовірності, цілісності, конфіденційності інформації, яка зберігається, передається або обробляється.

Пропонуємо систематизувати загрози інформаційній безпеці:

- за ступенем небезпеки – особливо небезпечні, небезпечні;
- за можливістю дії – реальні, потенційні;
- за масштабами дії – національні, локальні, індивідуальні;
- за тривалістю дії – тимчасові, постійні;
- за характером впливу – прямі, безпосередні, опосередковані;
- за терміном дії – довгострокові, середньострокові, короткострокові, поточні;
- за сферою інформаційної діяльності – загрози у зовнішньополітичній сфері; у воєнній сфері; у внутрішньополітичній сфері; в економічній сфері; у соціальній та гуманітарній сферах; у науково-технологічній сфері; в екологічній сфері [17, с. 40-41].

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами інформаційній безпеці України є: поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації, що завдає шкоди національним інтересам України; прояви комп'ютерної злочинності, комп'ютерного тероризму, що загрожують сталому та безпечному функціонуванню національних інформаційно-телекомунікаційних систем; зовнішні негативні інформаційні впливи на суспільну свідомість через засоби масової інформації, а також мережу Інтернет. Державній безпеці загрожують: «негативні

інформаційні впливи, спрямовані на підрих конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів України та «використання засобів масової інформації, а також мережі Інтернет для пропаганди сепаратизму за етнічною, мовною, релігійною та іншими ознаками». Проте вищепераховані чинники можуть знаходити своє відображення й у внутрішньополітичному середовищі – натеper відсутня чітка межа між двома зазначеними видами загроз у сфері інформаційної діяльності. Використовуючи такий підхід, ми спостерігаємо вплив різних компонентів інформаційної впливової дії на внутрішню структуру (структуру інтересів – життєвих цінностей, соціальних пріоритетів, внутрішніх настанов), на соціальні об'єкти (соціальні групи, зокрема особистість), а отже, і на зовнішню структуру [18]. У цьому контексті, на наш погляд, очевидним є те, що саме залежність між зовнішньополітичними та внутрішньополітичними структурами зумовлює причини соціальних конфліктів у суспільстві. Таким чином, наявність можливості (і вміння) здійснювати цілеспрямований інформаційний вплив на зазначені структури суспільства визначає можливість вирішення цих конфліктів політичними засобами, що, у кінцевому підсумку, характеризує рівень інформаційної та національної безпеки держави.

Підходи щодо забезпечення безпеки базуються на вже сформованій залежності всіх сфер життєдіяльності суспільства і держави – економіки, політики, науки, культури, забезпечення національної та міжнародної без-

пеки – від нормального обміну інформацією, надійного функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем. Тим самим для розвинених країн створюється спокуса використовувати наявні у них переваги (електронно-цифровий розрив) в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для експансії у вищевказаних сферах життєдіяльності, використовуючи поки не обмежений ніякими положеннями міжнародного права абсолютно новий вид зброї – інформаційної [19, с. 93].

У сучасних умовах застосування інформаційної зброї як засобу ведення війни може викликати наслідки, цілком порівнянні за силою своєї дії з «традиційною» зброєю масового знищення. Дана теза аж ніяк не випадкова. Аналіз використання сучасних технологій іншими державами вимагає здійснення системи спеціальних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки, в т. ч. міжнародної [20, с. 211].

На тлі стрімкої глобалізації у світі, де панують новітні технології та інформаційна уніфікованість, досі не подолане відставання у сфері комунікаційних технологій – особливо важливий в епоху інформаційних суспільств. Це загрожує національній безпеці України, бо вже призвело до значної інформаційної та технологічної залежності від іноземних держав та міжнародних медіа-структур.

Для подолання цих явищ необхідне:

– прискорення реформування національної медійної та комунікаційної систем, модернізація їх стандартів, створення системи суспільного мовлення;

- забезпечення незалежності та плюралізму засобів масової інформації та їх залучення до інтеграції України у глобальний інформаційний простір;
- впровадження та поширення сучасних інформаційних технологій;
- недопущення монополізації інформаційного ринку України;
- забезпечення вигідного для українських виробників місця у світовому поділі праці у сфері інформаційних послуг;
- забезпечення захисту громадян від інформаційної продукції, що негативно впливає на фізичний, психічний, інтелектуальний та моральний розвиток людини;
- удосконалення національного інформаційного законодавства щодо забезпечення отримання громадянами суспільно значущої інформації і чітке визначення процедури доступу до інформації;
- удосконалення організаційних та правових засад національного інформаційного ринку;
- розвиток електронних інформаційних технологій у системі управлінських структур;
- активізація державної політики шляхом розроблення законодавства у сфері захисту вітчизняного Інтернет-простору та розвитку Інтернет-послуг у тому числі для безпеки вітчизняних Інтернет-ресурсів і нейтралізації несанкціонованих втручань у користування інформаційними послугами.

Висновки

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні дедалі більш очевидною стає необхідність реалізації концептуального підходу на інформаційно-правових та інституційних засадах щодо забезпечення національної безпеки.

Водночас потрібно враховувати, що дедалі частіше доводиться рахуватися і з безпекою партнерів у міжнародних відносинах. Тобто більшою мірою доводиться враховувати національні інтереси інших держав. Тому традиційні підходи активно переглядаються в контексті:

- усвідомлення взаємозалежності національної та міжнародної безпеки;
- зростання впевненості в неможливості вирішувати суперечливі питання воєнним шляхом;
- необхідності створення недержавних підсистем національної та міжнародної інформаційної безпеки і залучення їх до вирішення конфліктних ситуацій, які виникають між державами;
- зростання вимог щодо задоволення прагнень людини до свободи, рівності, справедливості, добробуту.

Список використаних джерел:

1. Артемов В. Ю. Законодавчі проблеми захисту інформації з обмеженим доступом в комп'ютерних мережах / В. Ю. Артемов, С. О. Климчук // Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М.П. Драгоманова: До 170-річного ювілею. – Київ: НПУ, 2006. – Вип. 4. – С. 115–125. – (Серія 18: Економіка і право: збірник).
2. Баранов А. П. Актуальные юридические аспекты практической информационной безопасности / А. П. Баранов // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2009. – № 4. – С. 51–55.
3. Бачило И. Л. Информационное право: актуальные проблемы теории и практики / И. Л. Бачило. – М.: Юрайт. – 2008. – 435 с.
4. Брижко В. М. Теорія і практика інформаційного права: методологія кодифікації інформаційного законодавства України / В. М. Брижко // Права інформатика. – 1(37)/2013. – С. 70.
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Організація системи захисту інформації суб'єктів господарювання / А. Ю. Нашинець-Наумова // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 2. – С. 110–117.
6. Гончаренко О. М. Стратегія національної безпеки України: Геополітичні пріоритети та регіональні реалії / О. М. Гончаренко // Зб. ст. за матеріалами міжнар. конф.: «Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти». – К.: Сантага, 2001. – С. 118–127.
7. Гавловский В. Информационная безопасность: защита информации в автоматизированных системах (организационно-правовой аспект) / В. Гавловский // Правовое, нормативное и метрологическое обеспечение системы защиты информации в Украине. – К., 2000. – С. 50–52.
8. Гевлич А. Державна політика України у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект / А. Гевлич // Право України. – 2006. – № 1. – С. 9–16.
9. Інформаційне право України: концептуальні основи формування / Р. А. Калюжний [и др.] // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – № 3(6). – 2001. – С. 234–244.
10. Кормич Б. А. Информационная безопасность: организационно-правовые основы: учебное пособие / Б. А. Кормич. – К.: Кондор, 2004. – 324 с.
11. Марущак А. І. Інформаційне право: Доступ до інформації: навчальний посібник / А. І. Марущак. – К.: КНТ, 2007. – 532 с.
12. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України: навчально-методичний посібник / авт. кол.: Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагелян [та ін.]; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К.: НАДУ, 2012. – 52 с.
13. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика. Навчальний посібник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К.: Кондор. – 2007. – 616 с.
14. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: Методологія дослідження та забезпечення / О. П. Дзьобань. – Х.: Константа, 2006. – 440 с.
15. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України / А. Л. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 166–172.

16. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ». – 2007. – 592 с.

17. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія / А. Ю. Нашинець-Наумова. – К.: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 169 с.

18. Иванова М. И. Философское осмысление понятия национальной безопасности [Електронний ре-

сурс] / М. И. Иванова. – Режим доступа : <http://www.jurnal.org/articles/2008/filos11.html>.

19. Організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки України: навчальний посібник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко. – Хмельниц. : Вид-во ХУУП, 2005. – 235 с.

20. Антонов В. О. Національна безпека як складовий елемент національного суверенітету / В. О. Антонов // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2011. – Вип. 51. – С. 210–214.

В статтє представлєны концептуальныє подходы к определению сущности национальной безопасности, ее структура с позиций иерархических уровней управления. Рассматриваются информационно-правовые и институциональные основы разработки и внедрения государственной политики национальной безопасности. Концепция безопасности представлена в концентрированном виде и представляет собой систему официально принятых принципиальных взглядов государства и общества на ценности и интересы, на способы и механизмы защиты от потенциальных и реальных угроз.

Ключевые слова: национальная безопасность, информационно-правовые аспекты, информационная безопасность, стратегическое планирование

In the article presents the conceptual approaches to defining the essence of national security, its structure from the standpoint of hierarchical levels of management. We consider the information and the legal and institutional framework for the development and implementation of the national security policy. The safety concept is presented in a concentrated form and is a system of officially adopted the basic views of the state and society on the values and interests, to methods and mechanism protection against potential and real threats.

Key words: national security, information and legal aspects of information security, strategic planning.

